

PRAKTYKA KIEROWNICTWA DUCHOWEGO W ŚWIETLE *DZIENNICZKA* ŚW. FAUSTYNY KOWALSKIEJ

Słowa kluczowe: kierownictwo duchowe, spowiednictwo, Faustyna Kowalska, Michał Sopoćko, Józef Andrasz, życie duchowe, rozwój duchowy

Keywords: spiritual direction, confession, Faustina Kowalska, Michał Sopoćko, Józef Andrasz, spiritual life, spiritual development

Schlüsselwörter: geistliche Leitung, Beichte, Faustina Kowalska, Michał Sopoćko, Józef Andrasz, spirituelles Leben, spirituelle Entwicklung

Siostra Faustyna, zgodnie z tradycją zakonną, przystępowała do sakramentu spowiedzi świętej raz w tygodniu. Spowiadała się u kapłana, który posługiwał w klasztorze, w którym przebywała. Miała możliwość także korzystania ze spowiedzi kwartalnej, która odbywała się u innego prezbitera. Faustyna szukając kierownika duchowego była świadoma, że spowiedź, która polega na wyznaniu winy i uzyskaniu rozgrzeszenia, różni się od kierownictwa duchowego. Kierownictwo przeżywała jako duchową pomoc w poznaniu woli Bożej. Spowiedź święta była dla niej sakramentem odpuszczenia grzechów i czasem dialogu oraz pocieszenia w trudnych doświadczeniach. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie cech kierownictwa duchowego, jako procesu istotnego w rozwoju osobowym człowieka wierzącego. Źródłem jest *Dzienniczek* św. Faustyny Kowalskiej i przykład kierownictwa duchowego w jej życiu. Św. Faustyna i jej *Dzienniczek*, cieszą się dużą popularnością w Polsce i zagranicą. Dlatego zasadnym jest oddanie do rąk Czytelnika opracowania w formie artykułu, który zwróci uwagę na kwestię kierownictwa duchowego, zachęcając duszpasterzy do promocji wśród wiernych tej praktyki duchowej.

W *Dzienniczku* możemy przeczytać wiele uwag na temat spowiedników i kierowników duchowych, wobec których siostra Faustyna miała uzasadnione pretensje, za brak empatii i zrozumienia jej doświadczeń duchowych oraz za odmowę spowiedzi. Wskazała na istotne warunki owocnego korzystania ze spowiedzi świętej.

* Monika Szulc – magister licencjat teologii, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7932-3600>, E-mail: moniszulc84@gmail.com

Sakrament ten był dla niej spotkaniem z Jezusem, który obdarzał łaską przebaczenia, odsłaniał tajemnicę miłosierdzia Bożego oraz umacniał i zachęcał do czynienia dobra.

1. KIEROWNICY DUCHOWI SIOSTRY FAUSTYNY

W życiu Sekretarki Bożego Miłosierdzia rolę kierownika duchowego pełniło wiele osób. Pomagały jej rozeznawać wolę Bożą, zmagać się z trudnościami życia wewnętrznego oraz przybliżać tajemnicę miłosierdzia Bożego. Wśród nich należy wyróżnić mistrzynię postulatów i nowicjatu, siostry przełożone w zakonie oraz spowiedników, z których pośrednictwa korzystała przebywając w klasztorach m.in. w Płocku, Warszawie, Wilnie i Krakowie.

Niewątpliwie, najważniejsze miejsce w życiu duchowym siostry Faustyny zajmował sam Pan Jezus. Doświadczała Jego obecności i łaski w sakramencie pokuty i pojednania. Poza spowiedzią świętą Zbawiciel pouczał ją w wizjach i wewnętrznych natchnieniach o sposobach propagowania kultu Miłosierdzia Bożego. Siostra Faustyna starała się pilnie i wiernie wypełniać polecenia Chrystusa. W duchu posłuszeństwa uzgadniała Jego wolę z kierownikiem duchowym i stosowała się do decyzji i zaleceń przełożonych w klasztorze¹. Pan Jezus był dla niej Oblubieńcem, Mistrzem, Nauczycielem, dlatego prosiła Go o to w swoich modlitwach, by do końca życia udzielał jej cennych dla życia duchowego pouczeń. Chrystus zachęcał ją do wdzięczności za wszystko oraz do postawy cichości i pokory².

W życiu duchowym Mistyczki z Krakowa szczególną rolę odegrało dwóch kapłanów Michał Sopoćko i jezuita Józef Andrasz, którzy byli szafarzami miłosierdzia Bożego w sakramencie spowiedzi świętej i kierownikami duchowymi udzielającymi jej wsparcia i pomocy w doświadczeniach wewnętrznych. Inni księża, z którymi Siostra Faustyna miała kontakt nie spełnili jej duchowych oczekiwań i nie wzbudzili w niej większego zaufania³.

1.1. Ojciec Józef Andrasz SJ

Ojciec Józef Andrasz urodził się dnia 16 października 1891 r. w Wielopolu k. Nowego Sącza, na terenie dzisiejszej diecezji tarnowskiej. Wstąpił do Towarzystwa Jezusowego mając niespełna piętnaście lat. Przez lata studiów otrzymał bardzo dobre wykształcenie teologiczne, filozoficzne i humanistyczne⁴. Śluby zakonne złożył w dniu 2 lutego 1924 r. w święto Ofiarowania Pańskiego, w kościele Naj-

¹ J. Machniak, *Kierownictwo duchowe w życiu św. Faustyny Kowalskiej na podstawie Dzienniczka*, w: *Ojcostwo duchowe – teoria i praktyka*, red. M. Chmielewski, Lublin 2001, s. 94.

² M.F. Kowalska, *Dzienniczek. Miłosierdzie Boże w duszy mojej*, Warszawa 2011, [= Dz] 1701.

³ H. Ciereszko, *Posługa kierownictwa duchowego księdza Michała Sopoćki wobec świętej Faustyny Kowalskiej*, „Studia Teologiczne Białostockie, Drohiczyńskie, Łomżyńskie” 19(2001), s. 201.

⁴ S. Bogdańska, *Ojciec Józef Andrasz SJ. Spowiednik świętych*, Kraków 2017, s. 10.

świętszego Serca Pana Jezusa w Krakowie na ręce ojca Bruna Wolnika, rektora kolegium⁵.

Po święceniach kapłańskich przełożeni delegowali o. Andrasza do pracy w Wydawnictwie Apostolstwa Modlitwy w Krakowie. Następnie, w latach 1928–1930, pracował we Lwowie przy parafii pw. św. Piotra i Pawła, gdzie był moderatorem Sodalijii Panów, Nauczycielek i Akademików⁶.

W 1930 r. powrócił do Krakowa, gdzie ponownie zajął się pracą w Wydawnictwie Apostolstwa Modlitwy⁷. Duchowny pomagał siostrze Faustynie przez krótki czas, kiedy od dnia 18 kwietnia do 25 maja 1933 r. mieszkała w krakowskim klasztorze w czasie rekolekcji przed złożeniem ślubów wieczystych oraz przez ostatnie dwa lata jej życia. Zakonnica była mu wdzięczna za cenne wskazówki dotyczące postępu duchowego. Dowiedziała się od niego o pewnym działaniu Pana Boga w jej życiu oraz o konieczności zachowania wierności wobec natchnień Bożych. O. Andrasz uswiadomił jej potrzebę stałego kierownika duchowego i spowiednika. Modliła się w tej intencji, mając zapewnienie od Pana Jezusa⁸. Kierownika otrzymała dopiero po ślubach wieczystych, gdy przybyła ponownie do Wilna⁹.

Ojciec Andrasz dostrzegał działanie Ducha Świętego w życiu i powołaniu s. Faustyny. Roztropnie towarzyszył Mistyczce, będąc wsparciem w trudnościach oraz zalecając jej cierpliwość i posłuszeństwo wobec przełożonych. Jego rady były pomocne w dążeniu Faustyny do świętości. Pomagały jej przeżywać coraz dojrzalej wewnętrzny dialog z Chrystusem. Ukierunkowały również na osiągnięcie mistycznego zjednoczenia z Bogiem. Niejednokrotnie siostra Faustyna wypowiadała się z wdzięcznością o kierownictwie duchowym o. Andrasza, które pomogło jej rozwijać się duchowo¹⁰. Świadczy o tym jej notatka, którą po jednej z ostatnich spowiedzi u ojca Andrasza pozostawiła w *Dzienniczku*: „ojciec kładł nacisk, abym była wierna łasce Bożej, i powiedział: Jeżeli nadal zachowasz tę prostotę i posłuszeństwo, to nic ci się złego nie stanie. Ufaj Bogu, na dobrej drodze jesteś i w dobrych rękach jesteś – w Bożych rękach”¹¹.

W latach 1953–1959 o. Andrasz przebywał w domu zakonnym w Zakopanem. Następnie powrócił do klasztoru w Krakowie. Zmarł w dniu 1 lutego 1963 r. w wigilię święta Ofiarowania Pańskiego, kończąc doczesne życie, ubogacone duchem pobożności i nadprzyrodzonymi zasługami. Został pochowany w grobowcu jezuitów na Cmentarzu Rakowieckim w Krakowie. W pogrzebie wziął udział bp Julian Groblicki oraz wielu kapłanów i sióstr zakonnych z różnych zgromadzeń, wdzięcznych za opiekę duchową nad nimi¹².

⁵ S. Cieślak, *Kierownik duchowy świętej Faustyny*, Kraków 2011, s. 14–15.

⁶ S. Cieślak, *Rola o. Józefa Andrasza SJ w życiu i misji św. siostry Faustyny*, w: *Promieniowanie orędzia miłosierdzia*, red. F. Ślusarczyk, Kraków 2010, s. 56.

⁷ S. Cieślak, *Kierownik duchowy*, s. 17.

⁸ *Dz* 34; H. Cierieszko, *Posługa kierownictwa*, s. 202–203; zob. także *Dz* 749.

⁹ *Dz* 34.

¹⁰ J. Andrasz, *Życiorys świętej Faustyny*, red. J. Augustyn, Kraków 2015, s. 22.

¹¹ *Dz* 257.

¹² S. Cieślak, *Rola o. Józefa Andrasza*, s. 58.

1.2. Błogosławiony ksiądz Michał Sopoćko

Błogosławiony ksiądz Michał Sopoćko urodził się dnia 1 listopada 1888 r. na kresach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, w folwarku Juszeyszczyna, zwanym także Nowosady. Pochodził z pobożnej, katolickiej rodziny, co wpłynęło na pragnienie poświęcenia się na służbę Bogu¹³. W 1914 r. w Wilnie został wyświęcony na kapłana i skierowano go do pracy do parafii Taboryszki, gdzie sumiennie i z wielkim zaangażowaniem wypełniał swoje obowiązki. Zakładał szkoły polskie oraz angażował się w liczne akcje trzeźwościowe. W 1918 r. podjął w Warszawie dalsze studia teologiczne i pedagogiczne. W tym czasie pełnił również urząd kapelana w wojsku. W 1924 r. powrócił do Wilna. W latach 1927–1932 był ojcem duchownym w seminarium w Wilnie. Od 1928 r. był wykładowcą na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i we wspomnianym seminarium duchownym. Specjalizował się w teologii pastoralnej. Był również rektorem kościoła św. Michała w Wilnie. W klasztorze Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia pełnił rolę spowiednika w latach 1933–1941. W 1947 r. po wojnie zmuszony był opuścić Wilno. Wyjechał do Białegostoku, gdzie pracował w seminarium duchownym na urzędzie nauczyciela akademickiego. Zmarł w 1975 r. w Białymstoku. Był wzorem kapłana, pobożnego, mądrego i gorliwie wypełniającego swoją posługę. Z poświęceniem, ofiarnie i niestrudzenie, do końca swojego życia propagował w Kościele kult Miłosierdzia Bożego¹⁴.

Ksiądz Michał Sopoćko odegrał najbardziej znaczącą rolę w towarzystwie duchowym siostry Faustyny, a także w dziele głoszenia orędzia Bożego Miłosierdzia. Siostra Faustyna spotkała po raz pierwszy ks. Sopoćkę w maju 1933 r. w Wilnie, gdy przyjechała do wileńskiego klasztoru, po czasowych ślubach zakonnych¹⁵. Wcześniej, za pośrednictwem mistycznej wizji Pana Jezusa, dowiedziała się, że to właśnie ten kapłan będzie kierownikiem jej duszy. Świadczą o tym słowa zapisane na kartach *Dzienniczka*: „W pewnym dniu widziałam go w kaplicy naszej pomiędzy ołtarzem a konfesjonalem. Wtem usłyszałam głos w duszy: Oto jest pomoc widzialna dla ciebie na ziemi. On ci dopomoże spełnić wolę moją na ziemi”¹⁶. W swoich zapiskach duchowych napisała także, że „kapłan ten jest kierowany przez Ducha Bożego, przeniknął tajemnice duszy mojej i najskrytsze tajemnice, które były pomiędzy mną i Bogiem”¹⁷.

Według relacji siostry Faustyny, ks. Sopoćko posiadał szeroką wiedzę teologiczną, charyzmaty rozeznawania duchów i poznania duchowego stanu osoby, którą spotykał. Te nadzwyczajne dary Ducha Świętego pozwalały mu zauważać istotną różnicę między pokusami a natchnieniami Bożymi, których doświadczała

¹³ M. Paszkiewicz, *Ks. Michał Sopoćko (1888–1975)*, Białystok 1985, s. 13.

¹⁴ H. Ciereszko, *Ksiądz Michał Sopoćko Apostoł miłosierdzia Bożego*, Kraków 2004, s. 21–22.

¹⁵ J. Machniak, *Boże miłosierdzie w doświadczeniu św. Faustyny Kowalskiej i w teologii bł. ks. Michała Sopoćki – dynamika przyjaźni duchowej*, RTK 8(2009), s. 86.

¹⁶ Dz 53.

¹⁷ Tamże 436.

s. Faustyna. W ten sposób ukierunkowywał ją na nieustanne wypełnianie woli Boga i na współpracę z Jego łaską¹⁸.

We wspomnieniach o siostrze Faustynie ksiądz Sopoćko napisał, że dopiero po kilku tygodniach zwierzyła mu się z tego co przeżywa, lecz on na początku to zlekceważył i postanowił poddać ją próbie. Nie przekazał na czym ta próba polegała, ale to sprawiło, że Mistyczka zaczęła szukać innego kierownika. Później powróciła do ks. Michała i oznajmiła, że znieśie wszystko, ale z jego posługi nie zrezygnuje¹⁹.

Kierownictwo ks. Sopoćki udzielane siostrze Faustynie miało wielkie znaczenie w jej uświęceniu osobistym, w procesie rozeznania duchowego oraz darów nadnaturalnych, wizji, objawień i stygmatów wewnętrznych, które otrzymała od Chrystusa.

Po wyjeździe siostry Faustyny z Wilna ks. Sopoćko dalej pełnił rolę jej kierownika duchowego. Spotykał się z nią podczas pobytu w Krakowie oraz odpowiadał na jej listy. W ostatnim etapie doczesnego życia siostry Faustyny, nad jej rozwojem duchowym, wyróżniającym się stanem mistycznego zjednoczenia z Bogiem, czuwał o. Andrasz²⁰.

2. PRZYMIOTY KIEROWNIKÓW DUCHOWYCH

Teologiczne zasady ojcostwa duchowego wyliczają następujące przymioty kierowników duchowych: gruntowna wiedza teologiczna, osobiste doświadczenie życia wewnętrznego i doskonałość życia chrześcijańskiego²¹. Siostra Faustyna zanotowała w *Dzienniczku*, że kierownik duszy powinien charakteryzować się znajomością dróg nadzwyczajnych, którymi Bóg prowadzi człowieka oraz powinien posiadać dar rozeznawania duchów, dzięki któremu będzie w stanie rozpoznać źródło duchowych natchnień. Ponadto powinien posiadać wszechstronną wiedzę teologiczną oraz cechować się zdolnością podejmowania decyzji dotyczących prowadzenia osoby, za którą przyjmuje duchową odpowiedzialność²².

2.1. Kompetencje teologiczne

Posynodalna adhortacja apostołska Jana Pawła II *Pastores dabo vobis* podaje, że prezbiterzy są we wspólności Kościoła sakramentalnym uobecnieniem Jezusa Chrystusa. W mocy Ducha Świętego są głosicielami Słowa Bożego, szafarzami sakramentów, troszczącymi się o nadprzyrodzone życie powierzonych im osób „w imieniu i w zastępstwie Chrystusa (*in persona Christi*), Głowy i Pasterza”²³. Kapłani wezwani są do permanentnej i integralnej formacji, celem której jest solidne, podążające za wyzwaniami współczesnego świata, wykształcenie teologiczne.

¹⁸ J. Machniak, *Boże miłosierdzie*, s. 86.

¹⁹ H. Ciereszko, *Ksiądz Michał Sopoćko Apostoł miłosierdzia Bożego*, Kraków 2004, s. 27–28.

²⁰ H. Ciereszko, *Posługa kierownika*, s. 202–203.

²¹ J. W. Gogola, *Kierownictwo duchowe*, Kraków 1999, s. 62

²² *Dz* 112.

²³ Jan Paweł II, Adhortacja apostołska *Pastores dabo vobis*, Watykan 1982, n. 15.

Kierownik duchowy powinien mieć bardzo szeroką wiedzę, obejmującą znajomość teologii dogmatycznej i moralnej. Powinien posiadać również doświadczenie w życiu duchowym oraz podstawową wiedzę z psychologii, w celu dobrego rozeznania stanu psychicznego osoby kierowanej oraz zaobserwowania ewentualnych zaburzeń psychicznych i chorób nerwowych. Powinien także mieć zdolność do rozeznawania duchów, zwłaszcza wtedy, gdy prowadzi osoby, które są obdarzone nadzwyczajnymi łaskami. Gdy kierownik nie posiada dostatecznej wiedzy, powinien odesłać osobę kierowaną do kompetentnej osoby²⁴. O tym też wspomina siostra Faustyna w *Dzienniczku*²⁵. Ks. Michał Sopoćko, jak i o. Józef Andrasz posiadali bardzo dobre wykształcenie teologiczne. Obaj kierownicy darzyli się wzajemnym szacunkiem i uznaniem, harmonijnie współpracowali na rzecz rozwoju duchowego s. Faustyny.

Wszystkich prezbiterów powinny łączyć, na mocy sakramentu święceń, więzy miłości apostołskiej, braterstwa i posługi z innymi osobami należącymi do wspólnoty Kościoła. Wszyscy bowiem uczestniczą w „kapłaństwie Chrystusa Głowy i Pastora” i dążą do wspólnego celu „budowania Ciała Chrystusowego”²⁶. Posługiwanie kapłanów powinno opierać się przede wszystkim na jedności oraz stałej, odpowiedzialnej współpracy z biskupem w trosce o Kościoły lokalne i Kościół powszechny²⁷. Taką troskę przejawiał ks. Sopoćko, który gorliwie angażował się w apostołstwo miłosierdzia Bożego. Był kapłanem bardzo oddanym w posłudze duszpasterskiej, nie działał poza tym, co Kościół zalecał. Podejmował różne inicjatywy, które były realizacją orędzia Miłosierdzia Bożego, przekazanego przez siostrę Faustynę²⁸. Między innymi zaangażował się w powstanie obrazu Jezusa Miłosiernego, który został namalowany na podstawie objawień Mistyczki. Zajął się również teologiczną analizą treści zawartych w *Dzienniczku* s. Faustyny, w celu zweryfikowania zgodności z Objawieniem i nauczaniem Kościoła. Starał się o ustanowienie Święta Miłosierdzia Bożego oraz propagował orędzie Miłosierdzia Bożego w swoich kazaniach i publikacji teologicznych. Jego działania, zainspirowane mistycznymi doświadczeniami s. Faustyny, były przede wszystkim zakorzenione w Objawieniu i *Magisterium* Kościoła. Ks. Sopoćko nie uważał objawień Mistyczki za podstawę apostołstwa o Miłosierdziu Bożym, dlatego przez kilka lat nie ujawniał objawień s. Faustyny²⁹.

Ojciec Andrasz także gorliwie angażował się w głoszenie prawdy o Miłosierdziu Bożym. Dzięki swojej wiedzy teologicznej i umiejętnościom zdobytym w Wydawnictwie Apostolatu Modlitwy, zainaugurował w 1943 r. w Krakowie nabożeństwo do Miłosierdzia Bożego. Pisał o tym w sporządzonym kwestionariuszu³⁰ we wrze-

²⁴ J. W. Gogola, *Kierownictwo duchowe*, s. 64.

²⁵ *Dz* 112.

²⁶ Jan Paweł II, *Adhortacja apostołska* 15.

²⁷ Tamże 17.

²⁸ H. Ciereszko, *Ksiądz Michał Sopoćko – współrealizator i kontynuator misji świętej Faustyny Kowalskiej*, „*Saeculum Christianum*” 7(2000) nr 1, s. 58.

²⁹ Tamże, s. 59.

³⁰ „Opatrzność Boża posłużyła się mną również do zaprowadzenia nabożeństwa do Miłosierdzia Bożego – w nowej jego postaci – w kaplicy józefowskiej. Pierwsze – przed świeżo namalowanym Jezusem Miłosiernym przez p. Adolfa Hylę – odbyło się w niedzielę 7 marca 1943 roku. Uroczyste poświęcenie obrazu i po raz pierwszy śpiewana wspólnie przez całą kaplicę *Litania do Miłosierdzia Bożego*. Później ustaliłem te nabożeństwa na każdą trzecią niedzielę miesiąca – odby-

śniu 1947 r. W tym samym roku wydał broszurę *Miłosierdzie Boże... ufamy Tobie!*, która została wydana również w wersji niemieckojęzycznej i angielskojęzycznej. Duchowny otrzymał na to pozwolenie od prowincjała Towarzystwa Jezusowego o. Władysława Lohna oraz kardynała Adama Stefana Sapiehy³¹.

2.2. Osobiste doświadczenie duchowe

Kierownictwo duchowe stwarza możliwość dzielenia się doświadczeniem nadprzyrodzonego życia wewnętrznego³², z centralnym umiejscowieniem Pan Boga, który przez łaskę udziela się zarówno kierownikowi jak i osobie kierowanej³³. Zgodnie z teologiczną zasadą św. Tomasza z Akwinu *Contemplare et contemplata aliis tradere*, która oznacza tyle co: kontemplować i dzielić się owocami tej kontemplacji, kierownik duchowy powinien być przede wszystkim osobą rozmodloną, otwartą na obecność i działanie Boga. Powinien mieć szacunek do indywidualnej drogi duchowej osoby kierowanej, która jest wyjątkowa i niepowtarzalna. Nie powinien narzucać swojej własnej koncepcji rozwoju duchowego. Kierujący duszami powinien także sam przeżyć doświadczenie miłosierdzia Bożego, aby móc odpowiednio towarzyszyć w różnych doświadczeniach duchowych³⁴. Bez doświadczenia duchowego kierownik może być tylko biernym świadkiem i nie wydaje się, aby mógł odpowiednio pokierować duszą i dodać jej odwagi. Ponadto istnieje niebezpieczeństwo zgaszenia w duszy zapału, przez bojaźliwość i niezrozumienie lub zniechęcenie przez nadmierne umartwienia³⁵.

Siostra Faustyna wyznaje w *Dzienniczku*, że wiele osób, które dążą do świętości nie potrafią sobie same poradzić bez pomocy towarzyszenia duchowego, ponieważ w chwilach doświadczeń opuszczają się w doskonałości. Podkreśla również, że „wiele więcej byłoby dusz *świętych*, gdyby było więcej kierowników doświadczonych i *świętych*”, dlatego modliła się: „O Jezu, daj nam kapłanów gorliwych i *świętych*”³⁶.

Ojciec Andrasz bardzo dbał o swój rozwój duchowy. Odprawiał coroczne rekolekcje m.in. w Zakopanem lub w Czechowicach-Dziedzicach. Z wielką gorliwością propagował kult Serca Jezusa. Był promotorem Sodalicji Mariańskiej. Zakładał również parafialne wspólnoty Apostolstwa Modlitwy. Był wybitnym znawcą duchowości ignacjańskiej. Udzielał rekolekcji według *Ćwiczeń duchownych* św. Ignacego Loyoli. Dzielił się z innymi tym, czym sam żył³⁷. Siostra Faustyna

wają się dotąd (wrzesień 1947) z niesłabnącą frekwencją” – zob. S. Cieślak, *Rola o. Józefa Andrasza SJ*, s. 57.

³¹ Tamże, s. 57.

³² J. Augustyn, *Praktyka kierownictwa duchowego*, Kraków 2006, s. 28.

³³ W. Stinissen, *Terapia duchowa*, tł. J. Iwaszkiewicz, Poznań 1997, s. 11.

³⁴ *Kierownictwo duchowe* [online], dostęp 7.05.2019 r. <<http://www.rrn.wroclaw.pl/formacja-rrn/kierownictwo-duchowe.html>>

³⁵ Maria Eugeniusz od Dzieciątka Jezus, *Chcę widzieć Boga*, tł. W. Ryszka, Kraków 1998, s. 318.

³⁶ *Dz* 940.

³⁷ S. Cieślak, *Kierownik duchowy*, s. 17.

nadmienia w *Dzienniczku*, że podczas każdej rozmowy z ojcem Andraszem, gdy pytała go o wskazówki czy rady, dostrzegła, że kapłan odpowiada jej w sposób jasny i stanowczy, jakby przeżywał to wszystko osobiście. Mówiła do Pana Jezusa, że: „gdyby więcej było takich wodzów duchownych, dusze pod takim kierownictwem w krótkim czasie dochodziłyby do szczytów świętości i nie marnowałyby tak wielkich łask”³⁸.

Ksiądz Michał Sopoćko także dbał o swój rozwój duchowy. W jego *Dzienniku*, który systematycznie redagował, można odnaleźć wiele cennych myśli duchowych, z pewnością zapisanych po medytacjach i głębszych refleksjach oraz wiele myśli dotyczący pracy nad sobą. W Zeszytcie 3 pod datą 14 stycznia 1967 r. zapisał: „Jeśli jesteśmy wierni obowiązkowi, możemy liczyć, że Bóg da nam pomoc proporcjonalną w okolicznościach najtrudniejszych stosownie do wielkości obowiązków”³⁹. W innym miejscu tego *Dziennika* można znaleźć także informację o odprawianych rekolekcjach zamkniętych m.in. w Kalwarii⁴⁰.

Kongregacja ds. Duchowieństwa w dokumencie *Prezbiter głosiciel słowa, szafarz sakramentów i przewodnik wspólnoty w drodze do trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa* naucza, że pełnienie codziennej kapłańskiej posługi jest możliwe „tylko w powiązaniu z troską o osobiste uświęcenie, które zawsze winno się opierać na nadprzyrodzonej mocy sakramentów Najświętszej Eucharystii i Pokuty”⁴¹. Niewątpliwie zarówno o. Andrasz jak i ks. Sopoćko otrzymywali potrzebne łaski za pośrednictwem sakramentów świętych oraz modlitwy osobistej.

2.3. Doskonałość życia chrześcijańskiego

W pracy nad uświęceniem duszy istotnym czynnikiem jest modlitwa, dlatego kierownicy duchowi powinni zwracać szczególną uwagę na ten fundamentalny element życia chrześcijańskiego. Co więcej, ich życie powinno być wypełnione duchem modlitwy, w nieustannym otwarciu serca na obecność i działanie Ducha Świętego oraz Jego nadprzyrodzoną pomoc w wypełnieniu tego odpowiedzialnego zadania na rzecz rozwoju duchowego osób kierowanych⁴².

Podstawową cnotą kierownika duchowego, poza nadprzyrodzoną wiarą, nadzieją i miłością, jest pokora. Bez niej osiągnięcie doskonałości chrześcijańskiej nie jest możliwe⁴³. Nadprzyrodzona cnota miłości, istotnie zależna od nadprzyrodzonej wiary i nadziei, skłania kierownika do szukania Boga we wszystkim, czego doświadczają. Pokora pozwala kierownikowi umiejscawiać Boga w centrum spotkania z osobą kierowaną. Sprawia, że kierownik nie zasłania sobą Boga, uważając siebie

³⁸ Dz 749.

³⁹ M. Sopoćko, *Dziennik*, Białystok 2015, s. 253.

⁴⁰ Tamże, s. 112.

⁴¹ Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Prezbiter głosiciel słowa, szafarz sakramentów i przewodnik wspólnoty w drodze do trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa*, Watykan 1999, n 30.

⁴² W. Maciocha, *Kierownictwo duchowe*, Wrocław 1987, s. 75.

⁴³ Tamże, s. 69.

jedynie za Jego narzędzie. Kierownik powinien pomóc osobie kierowanej odnaleźć Boga w codzienności oraz rozpoznać i wypełnić wolę Bożą⁴⁴.

Siostra Faustyna wskazuje w *Dzienniczku*, iż spowiednik nie powinien lekceważyć drobnych rzeczy, ponieważ w życiu duchowym nic nie jest pozbawione wartości. Uważa, że spowiednika powinna cechować dobroć serca, „cierpliwość i łagodność spowiednika otwiera drogę do najgłębszych tajni duszy”⁴⁵. Podziwiała cierpliwość i pokorę księdza Sopoćki⁴⁶. Była przekonana, że jest on kapłanem umiłowanym przez Boga⁴⁷. Zaświadcza w *Dzienniczku* o modlitwie w intencji swoich kierowników duchowych: „Wiele mówię z Panem o ojcu Andraszcu i także o ks. Sopoćce, wiem, że o co proszę Pana, nie odmówi mi, ale da im to, o co proszę. Wyczułam i wiem, jak bardzo ich kocha Jezus, w szczegółach tego nie piszę, ale wiem o tym, z czego się niezmiernie cieszę”⁴⁸.

3. DYSPOZYCJA DUCHOWA S. FAUSTYNY WOBEC KIEROWNIKÓW DUCHOWYCH

Osoba kierowana powinna mieć świadomość, że kierownictwo duchowe nie jest zwykłym spotkaniem, lecz czasem dialogu z osobą, która pełni swoją posługę w imieniu Pana Boga i Kościoła. W związku z tym powinna mieć wiarę, że to Bóg udziela jej za pośrednictwem kierownika szczególnych łask niezbędnych do osiągnięcia świętości. Istotne jest, aby osoba kierowana przyjmowała słowa i osobę kierownika w duchu wiary. Ważne jest także to, aby była szczerą i posłuszną wobec kierownika oraz miała do niego zaufanie⁴⁹.

O tym jak istotne jest posłuszeństwo, szczerłość i zaufanie względem kierownika wspomina niejednokrotnie także siostra Faustyna w *Dzienniczku*⁵⁰. Cechy te były widoczne w jej postawie wobec kierowników. Ksiądz Sopoćko pouczał s. Faustynę przy okazji jej spowiedzi świętej. Wprowadzał ją w tajemnice życia duchowego, wdrażał w zasady pełnienia woli Bożej, wypełniania nakazów wynikających z konstytucji zakonnych, realizacji natchnień wewnętrznych i współpracy z łaską Pana Boga⁵¹.

Pan Jezus, mimo tego, że sam formował siostrę Faustynę za pośrednictwem mistycznych wizji oraz objawień i towarzyszących im pouczeń, niejednokrotnie nakazywał jej konieczność wypełniania poleceń kierowników. Chrystus czuwał nad jej duchowym rozwojem, aby była wzorem dla wszystkich apostołów Miłosierdzia Bożego⁵².

⁴⁴ Maria Eugeniusz od Dzieciątka Jezus, *Chcę widzieć Boga*, s. 312.

⁴⁵ *Dz* 112.

⁴⁶ Tamże 422.

⁴⁷ *Dz* 63.

⁴⁸ *Dz* 676.

⁴⁹ A. Ruszała, *Kierownictwo duchowe*, „Zeszyty Odnowy w Duchu Świętym” nr 8 (2002), [online], dostęp: 30.04.2019 r., <https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TS/towarzyszenied_pp.html>

⁵⁰ *Dz* 113.

⁵¹ J. Machniak, *Boże miłosierdzie*, s. 86.

⁵² *Śladami objawień św. siostry Faustyny Kowalskiej w Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Krakowie – Łagiewnikach*, oprac. E. Siepak, Kraków 2015, s. 87.

3.1. Posłuszeństwo

Cnota posłuszeństwa jest jedną z najważniejszych cech, którą powinna wyróżniać się osoba kierowana. Dzięki tej cnotce porady i polecenia kierownika będą skutecznie realizowane⁵³. W kierownictwie duchowym istotą posłuszeństwa jest zaufanie, którym osoba kierowana darzy swojego kierownika. Posłuszeństwo nie oznacza ślepej realizacji poleceń kierownika, których osoba kierowana nie rozumie i nie potrafi przyjąć. To nie rady i zalecenia kierownika zbawiają wychowanka, ale zaufanie do Boga. Kierownik duchowy będąc przedstawicielem wspólnoty Kościoła pomaga osobie kierowanej żyć duchem bezgranicznego zaufania Panu Bogu⁵⁴.

Posłuszeństwo przełożonemu nie jest tym samym, co posłuszeństwo kierownikowi duchowemu. Posłuszeństwo wobec kierownika duchowego oznacza posłuszeństwo względem Słowa Bożego. Kierownik służy pomocą osobie kierowanej w celu zrozumienia i realizacji woli Bożej⁵⁵.

Takiemu posłuszeństwu wobec swojego kierownika była poddana siostra Faustyna. W *Dzienniczku* można odnaleźć wiele zaleceń Pana Jezusa skierowanych do niej, które koncentrowały się na cnotce posłuszeństwa wobec kierowników duchowych⁵⁶. Święta także sama zaznacza w swoim pamiętniku, że kierownik powinien ćwiczyć osobę kierowaną w posłuszeństwie⁵⁷.

Siostra Faustyna głęboko wierzyła, że przełożony zastępuje Pana Boga, a władza którą posiada przypomina „władzę kluczy”, którą Jezus przekazał św. Piotrowi Apostołowi i jego następcom w Kościele. Zakonnica, przekonana o wartości ewangelicznego posłuszeństwa z wielką sumiennością i zaangażowaniem wykonywała każde polecenie przełożonych, choć często wymagało to od niej samozaparcia i niejednokrotnie było przyczyną cierpienia. Kierownictwo duchowe uznawała także za przejaw władzy i troski jaką Kościół otacza ludzkie dusze, aby przybliżyć je do Boga. Siostra Faustyna utożsamiała słowa kierownika ze Słowem Boga. Zawsze wypełniała polecenia spowiedników, pomimo częstego wystawiania przez nich na różne trudne doświadczenia⁵⁸.

3.2. Szczerłość

Kierownictwo duchowe, aby mogło wydać dobre owoce wewnętrznej przemiany, powinno uwzględnić również szczerłość osoby kierowanej. Otwartość penitenta będzie możliwa tylko wtedy, gdy zaufa kierownikowi duchowemu. Bezpośredniość osoby kierowanej pozwala jej bez żadnych ograniczeń ukazać kierownikowi

⁵³ Maria Eugeniusz od Dzieciątka Jezus, *Chcę widzieć Boga*, s. 328.

⁵⁴ J. Augustyn, *Kierownictwo duchowe* [online] dostęp: 15.05.2019 r. <<http://mateusz.pl/ksiazki/ja-cd/ja-cd-122.htm>>

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Dz 1567; 895; 1644; 1006; 68; 176; 362; 381; 639; 560; 894; 933; 1408; 364; 365.

⁵⁷ Tamże 939.

⁵⁸ E. Siepak, N. Dłubak, *Duchowość świętej Faustyny*, Kraków 2000, s. 58.

prawdziwy obraz własnego życia, z jego blaskiem i mrokiem⁵⁹. Osoba kierowana z otwartością serca powinna jasno i szczerze wypowiadać tajemnice swego życia, dobre i złe, pomyślne i upokarzające sytuacje oraz relacje, których doświadcza aktualnie w swojej codzienności, w nawiązaniu do przeszłości i w ukierunkowaniu ku przyszłości. Kierownik duchowy, na bazie szczerości i otwartości osoby kierowanej oraz bezpośredniości jej wyznań będzie mógł udzielić właściwych rad i wskazówek, które pomogą w dalszym rozwoju w wierze i życiu zgodnym z powołaniem⁶⁰.

Mistyczka z Krakowa była bardzo szczerą wobec swoich kierowników duchowych. Na podstawie własnych doświadczeń wyznaje, że nawet najmądrzejszy spowiednik nie pomoże duszy jeśli w tej relacji nie będzie otwartości i szczerości. Nadmieniam, że osoba nieszczerą i skrytą jest narażona na niebezpieczeństwa duchowe. Według niej Pan Jezus takiej osobie nie udziela łaski⁶¹. Pan Jezus udzielając siostrze Faustynie duchowych pouczeń podkreślał konieczność szczerości wobec kierownika: „Córko Moja, masz być jak dziecko wobec niego, pełna prostoty i szczerości, przenoś zdanie jego nad wszystkie żądania Moje”⁶². W innym miejscu w *Dzienniczku* Pan Jezus ponownie poucza Faustynę: „Szczerość twa wobec spowiednika niech będzie jak największa”⁶³. Zaleca bezgraniczną szczerość i ostrzega, że jeśli nie będzie z tej łaski korzystała, to zabierze jej spowiednika i pozostanie sama. Zbawicielowi nie podobało się, że nie korzysta z pomocy kierownika, kiedy ma ku temu możliwość⁶⁴. Pewnego dnia, gdy podczas nieobecności kierownika siostra Faustyna chciała iść po poradę do innego spowiednika, Pan Jezus oznajmił jej, że mu się to nie podoba, by stan swojej duszy odsłaniała komuś innemu i nie chce, aby wszystkim opowiadała o łaskach, których jej udzielił: „Oddałem cię pod opiekę przyjaciela mojego serca i pod jego kierunkiem będzie rozwijać się dusza twoja. Jemu dałem światło do poznania mojego życia w duszy twojej”⁶⁵.

Siostra Faustyna pielęgnowała także postanowienie otwartości i szczerości w kontaktach z przełożoną. Zarzucała sobie brak prostoty w relacji z matką przełożoną i pragnęła to zmienić⁶⁶.

3.3. Zaufanie

Zaufanie w relacjach międzyludzkich oznacza akt zawierzenia osoby wobec innej osoby, postawę oddania siebie bez lęku, swojego życia i wszystkiego, co do niego należy, z nadzieją na odwzajemnioną postawę oraz z możliwością doświadczenia bezinteresownej pomocy i przyjaźni. W tym duchu należy rozumieć także

⁵⁹ E. Weron, *Kierownictwo duchowe*, Poznań – Warszawa 1983, s. 75.

⁶⁰ J. Augustyn, *Kierownictwo duchowe*.

⁶¹ *Dz* 113.

⁶² Tamże 895; 979.

⁶³ Tamże 1499.

⁶⁴ Tamże 1561; 494.

⁶⁵ Tamże 1163.

⁶⁶ Tamże 274.

zaufanie człowieka wobec Boga⁶⁷. Osoba kierowana powinna ufać kierownikowi duchowemu, bez lęku wyznając własną niemoc, bezradność, słabość, ograniczenia, zniewolenia, pokusy, w czasie spowiedzi świętej również grzechy, ich okoliczności, przyczynę i skutki. Tak ukształtowana postawa osoby kierowanej – penitenta pozwoli doświadczać postępu na drodze uzdrowienia wewnętrznego. Osoba korzystająca z kierownictwa duchowego powinna mówić również o swoich pragnieniach i zamiarach, sukcesach i osobistym rozwoju duchowym. Dzięki takiej transparentnej postawie, kierownik będzie mógł łatwiej dostrzec działanie Pana Boga i demonów⁶⁸.

Siostra Faustyna zanotowała w *Dzienniczku* słowa Chrystusa, który zalecił jej, aby w czasie dialogu z o. Andraszem prezentowała tę samą postawę prostoty i zaufania, jakie przeżywa w relacji z Nim⁶⁹. Zbawiciel obdarza swoim zaufaniem dusze pokorne⁷⁰. Na kartach *Dzienniczka* możemy znaleźć słowa przypisane Panu Jezusowi, które doceniają postawę zaufania człowieka wobec Boga: „Najmilsza Mi jest dusza ta, która wierzy mocno w dobroć Moją i zaufała Mi zupełnie; obdarzam ją swoim zaufaniem i daję jej wszystko, o co prosi”⁷¹.

ZAKOŃCZENIE

W artykule „Praktyka kierownictwa duchowego w świetle *Dzienniczka* św. s. Faustyny Kowalskiej” przedstawiono zasady praktyki kierownictwa duchowego w życiu Mistyczki – św. Siostry Faustyny Kowalskiej. Omówiono przymioty duchowe jej kierowników oraz dyspozycje siostry Faustyny wobec jej przewodników duchowych. Opracowanie tego tematu pozwoliło zapoznać się z doświadczeniem ojcostwa duchowego, którego doświadczała św. siostra Faustyna Kowalska. Ukazało znaczącą rolę kierowników duchowych, ks. Michała Sopoćki i o. Józefa Andrasza SI, w realizacji misji zleconej przez Pana Jezusa i przekazanej za pośrednictwem doświadczeń życia mistycznego. Doświadczenie to zostało opisane w *Dzienniczku*, który został zaliczony, ze względu na teologiczne bogactwo i nowość przedstawionego doświadczenia duchowego, przypominającego o tajemnicy miłosierdzia Bożego, do kanonu współczesnej mistyki. Misja polskiej zakonnicy nie zakończyła się wraz z jej śmiercią, ale po jej kanonizacji podbiła wszystkie kontynenty i wiele ludzkich serc.

Artykuł może przyczynić się do lepszego zrozumienia znaczenia wartości kierownictwa duchowego w życiu św. Faustyny Kowalskiej. Dalsze badania w tym zakresie można podjąć konfrontując doświadczenie kierownictwa duchowego, z którego korzystała siostra Faustyna, z doświadczeniem kierownictwa w życiu innych świętych mistyczek i mistyków Kościoła katolickiego, w celu zauważenia elementów wspólnych i rozbieżnych, na tle których przejawia się działanie łaski Bożej i jej pozytywny wpływ na integralny rozwój człowieka.

⁶⁷ E. Siepak, N. Dłubak, *Duchowość Świętej*, s. 40.

⁶⁸ E. Weron, *Kierownictwo duchowe*, s. 75.

⁶⁹ *Dz* 215.

⁷⁰ Tamże 1220.

⁷¹ Tamże 453.

**PRAKTYKA KIEROWNICTWA DUCHOWEGO
W ŚWIETLE *DZIENNICZKA* ŚW. FAUSTYNY KOWALSKIEJ**

STRESZCZENIE

Kierownictwo duchowe odgrywa znaczącą rolę w formacji chrześcijańskiej. Siostra Faustyna wielokrotnie odwołuje się w swoim *Dzienniczku* do tej posługi. Nie tylko wskazuje na znaczenie kierownictwa duchowego w rozwoju duchowym, ale także opisuje swoje doświadczenie, odwołując się do powszechnej potrzeby takiej posługi wobec dusz dążących do doskonałości.

W niniejszym artykule przedstawiona jest praktyka kierownictwa duchowego w życiu Mistyczki. Przedstawiono w nim krótkie biografie kierowników duchowych s. Faustyny – ks. Józefa Andrasza i bł. ks. Michała Sopoćki. Ponadto omówione zostały cechy wymagane u kierowników duchowych oraz wskazano przykład relacji między s. Faustyną a jej kierownikami. Główne cechy kierownika duchowego to: kompetencje teologiczne, osobiste doświadczenie duchowe, doskonałość życia chrześcijańskiego. W ostatnim punkcie opisano cechy wymagane u osoby korzystającej z kierownictwa duchowego. Podkreślono tu posłuszeństwo, szczerłość i zaufanie. Wskazano na przykład św. Faustyny, jako osoby doskonale korzystającej z kierownictwa duchowego.

**THE PRACTICE OF SPIRITUAL DIRECTION
IN THE LIGHT OF THE *DIARY* OF ST. FAUSTYNA KOWALSKA**

SUMMARY

Spiritual direction plays a significant role in Christian formation. Sister Faustina frequently refers to this service in her *Diary*. He not only points to the importance of spiritual direction in spiritual development, but also describes his experience by referring to the universal need for such service to souls striving for perfection.

This article presents the practice of spiritual direction in the life of the Mystic. It presents short biographies of Sister Faustina's spiritual directors – Józef Andrasz and Bl. Michał Sopoćko. In addition, the features required by spiritual directors were discussed, and an example of the relationship between St. Faustina and her directors was indicated. The main features of a spiritual director are: theological competence, personal spiritual experience, and the perfection of the Christian life. The last point describes the qualities required of a person receiving spiritual direction. Obedience, honesty and trust are emphasized here. St. Faustina is pointed as a person who makes perfect use of spiritual direction.

PRAXIS DER GEISTLICHEN BEGLEITUNG IM LICHT DES *TAGEBUCHS* DES HL. FAUSTYNA KOWALSKA

ZUSAMMENFASSUNG

Die geistliche Begleitung spielt eine bedeutende Rolle in der christlichen Ausbildung. Schwester Faustina erwähnt diesen Dienst häufig in ihrem Tagebuch. Er weist nicht nur auf die Bedeutung der spirituellen Führung in der spirituellen Entwicklung hin, sondern beschreibt seine Erfahrung auch, indem er auf die universelle Notwendigkeit eines solchen Dienstes für Seelen verweist, die nach Perfektion streben.

Dieser Artikel stellt die Praxis der spirituellen Führung im Leben des Mystikers vor. Es präsentiert Kurzbiographien der geistlichen Begleiter von Schwester Faustina – P. Józef Andrasz und Bl. Fr. Michał Sopoćko. Außerdem wurden die von geistlichen Leitern geforderten Eigenschaften besprochen und ein Beispiel für die Beziehung zwischen Sr. Faustina und ihren Leitern aufgezeigt. Die Hauptmerkmale eines geistlichen Leiters sind: theologische Kompetenz, persönliche geistliche Erfahrung und die Vollkommenheit des christlichen Lebens. Der letzte Punkt beschreibt die Qualitäten, die von einer Person verlangt werden, die spirituelle Führung erhält. Gehorsam, Ehrlichkeit und Vertrauen werden hier großgeschrieben. Das Beispiel St. Faustina als eine Person, die die spirituelle Führung perfekt nutzt.

BIBLIOGRAFIA

- Andrasz J., *Życiorys świętej Faustyny*, red. J. Augustyn, Kraków 2015.
- Augustyn J., *Kierownictwo duchowe* [online] dostęp: 15.05.2019 r. <<http://mateusz.pl/ksiazki/ja-cd/ja-cd-122.htm>>
- Augustyn J., *Praktyka kierownictwa duchowego*, Kraków 2006.
- Bogdańska S., *Ojciec Józef Andrasz SJ. Spowiednik świętych*, Kraków 2017.
- Ciereszko H., *Ksiądz Michał Sopoćko – współrealizator i kontynuator misji świętej Faustyny Kowalskiej*, „Saeculum Christianum” 7(2000) nr 1, s. 57–82
- Ciereszko H., *Ksiądz Michał Sopoćko Apostoł miłosierdzia Bożego*, Kraków 2004.
- Ciereszko H., *Posługa kierownictwa duchowego księdza Michała Sopoćki wobec świętej Faustyny Kowalskiej*, „Studia Teologiczne Białostockie, Drohiczyńskie, Łomżyńskie” 19(2001), s. 201–228.
- Cieślak S., *Kierownik duchowy świętej Faustyny*, Kraków 2011.
- Cieślak S., *Rola o. Józefa Andrasza SJ w życiu i misji św. siostry Faustyny*, w: *Promienowanie orędzia miłosierdzia*, red. F. Ślusarczyk, Kraków 2010, s. 55–85.
- Gogola J.W., *Kierownictwo duchowe*, Kraków 1999.
- Jan Paweł II, *Adhortacja apostołska Pastores dabo vobis*, Watykan 1982.
- Kierownictwo duchowe* [online], dostęp 7.05.2019 r. <<http://www.rmn.wroclaw.pl/formacja-rrn/kierownictwo-duchowe.html>>
- Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Prezbiter głosiciel słowa, szafarz sakramentów i przewodnik wspólnoty w drodze do trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa*, Watykan 1999.
- Kowalska M.F., *Dzienniczek. Miłosierdzie Boże w duszy mojej*, Warszawa 2011.
- Machniak J., *Boże miłosierdzie w doświadczeniu św. Faustyny Kowalskiej i w teologii bł. ks. Michała Sopoćki – dynamika przyjaźni duchowej*, *RTK* 8(2009), s. 85–97.

- Machniak J., *Kierownictwo duchowe w życiu św. Faustyny Kowalskiej na podstawie Dzienniczka*, w: *Ojcostwo duchowe – teoria i praktyka*, red. M. Chmielewski, Lublin 2001, s. 94–122.
- Maciocha W., *Kierownictwo duchowe*, Wrocław 1987.
- Maria Eugeniusz od Dzieciątka Jezus, *Chcę widzieć Boga*, tł. W. Ryszka, Kraków 1998, s. 318.
- Paszkiewicz M., *Ks. Michał Sopoćko (1888–1975)*, Białystok 1985.
- Ruszała A., *Kierownictwo duchowe*, „Zeszyty Odnowy w Duchu Świętym” nr 8 (2002), [online], dostęp: 30.04.2019 r., <https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TS/towarzyszenied_pp.html>
- Siepak E., Dłubak N., *Duchowość świętej Faustyny*, Kraków 2000.
- Sopoćko M., *Dziennik*, Białystok 2015.
- Stinissen W. *Terapia duchowa*, tł. J. Iwaszkiewicz, Poznań 1997.
- Śladami objawień św. siostry Faustyny Kowalskiej w Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Krakowie – Łagiewnikach*, oprac. E. Siepak, Kraków 2015.
- Weron E., *Kierownictwo duchowe*, Poznań – Warszawa 1983.